

OSMANLI DEVLETİ'NDE AZERBAJCANLI BİR ÂLİM: MOLLA ŞEMSEDDİN AHMED KARABAĞI

BİLAL DEDEYEV* - YUSUF KÜÇÜKDAĞ**

Giriş

İlhanlılar döneminde (1256-1357) bu ülkenin bir parçası konumundaki Azerbaycan'a İran, Orta Asya ve Orta Doğu'dan çok sayıda Müslüman ilim, sanat ve kültür adamı gelip yerleşmişti. Bu göçler sonucunda Azerbaycan bölgesi 14-15. yüzyıllarda Orta Doğu'nun önde gelen kültür merkezlerinden biri haline gelmişti¹. Birçok İslam devleti gibi Osmanlılar da Azerbaycan sahasıyla siyasi, sosyal ve kültürel ilişkileri güçlendirme yönüne gitti. Özellikle, 15. yüzyılın ikinci yarısı ve 16. yüzyılda Osmanlı toplumu Azerbaycanlı ilim ve kültür adamlarına büyük saygı göstermiş; bunlar, devlet tarafından başta İstanbul olmak üzere ülkenin değişik bölgelerine planlı bir şekilde yerleştirilmiştir. Bu konuda 16-17. yüzyıllarda yaşamış birçok Osmanlı müellifi gibi, 19. yüzyıl Rus oryantalisti Smirnov da hemfikirdir². Böylece, iki Türk bölgesindeki ilim ve fikir adamları ile mutasavvıflar arasında

* Doç. Dr., Bakü Mühendislik Üniversitesi, Umumi Fenler Bölümü, Bakü/AZERBAJCAN, bdedeyev@beu.edu.az

** Prof. Dr., K.T.O. Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, Konya/TÜRKİYE, yusufkucukdag@hotmail.com

¹ Karl Jahn, "Tebriz Doğu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi", (çev. İsmail Aka), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII / 24 (1979-1980), s. 59-79. Bu konuda ayrıca bk. Seyid Ağa Onullahi, *XIII-XVII. Əsrlərdə Təbriz Şəhərinin Tarixi*, Bakü 1981, s. 45-51, 188-192; Vaqif Piriye, *Azərbaycan XIII-XIV Əsrlərdə*, Bakü 2003, s. 236-254; 276-309; Xeyrəbəy Qasimov, *Orta Əsrlərdə Azərbaycan Mədəniyyəti*, Bakü 2008, s. 147-236.

² Latifi, *Tezkere-i Latifi*, İstanbul 1314, s. 289-290; Aşık Çelebi, *Meşar'irü's-Şu'ara*, I, (İnceleme Tenkitli Metin, haz. Filiz Kılıç, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi), Ankara 1994, s. 866-867; Gelibolulu Mustafa Âli, *Kitabü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbar*, (haz. Ahmet Uğur ve diğerleri), I/II. Kısım, Kayseri 1997, s. 806-807; Müstakim-Zade Süleyman Efendi, *Mecelletü'n-Nisab*, (Türk Basım), Ankara 2000, s. 376b ; В. Д. Смирнов, *Очерк истории турецкой литературы*, Всеобщая история литературы, под редакцией В. Ф. Корша и А. И. Кирпичникова, т. IV, СПб. 1892, s. 458; *Rəhbər jurnal*. № 3, 27 şəvval sənə 1324/1 dekabr 1906, s. 13; Bilal Dedeyev, "Osmanlı Eğitimiine Katkıda Bulunan Bazı Azerbaycan Müderrisleri (15. Yüzyılın II Yarısı ve 16. Yüzyılın I Yarısında)", *Journal of Qafqaz University*, Number 26 (2009), s. 215-223.

kaynaşma olmuştur. Sadece Fatih devrinde (1444-1446, 1451-1481) İstanbul'un fethinden hemen sonra Osmanlı sarayına Acem diyarından gelen 30'dan fazla şairin kabul edildiği bilinmektedir³. Ayrıca Fatih, Osmanlı tarihinde ilk defa olarak saray tabiplerini bir araya getirerek bir *hekim heyeti* oluşturmuştu. Burada yer alan yedi tabibin dörtü (Kutbeddin Acemi, Şükrullah Şirvani, Hoca Ataullah Acemi ve Lari Acemi) Azerbaycan ve İran coğrafyasından gelmişti⁴. Bu durum sonraki dönemlerde de aynen devam etmiş; tabip Tebrizli Ahi Ahmed Çelebi (ö. 1524) Sultan II. Bayezit (1481-1512), Sultan Selim (1512-1520) ve Kanuni (1520-1566) dönemlerinde başhekimlik yapmıştır⁵. 16. yüzyıl başlarında da Safevi Devleti'nin kurulmasıyla (1501) karşılıklı göç olayları yaşanmış; Şah İsmail'e bağlı Anadolu Kızılbaş Türkmenler Safevi Devleti'ne, Sünni Azeri Türkler de Osmanlı topraklarına gitmişlerdir. 1514 yılında meydana gelen Çaldıran Savaşı bu ilişkilerde dönüm noktası olmuş; bundan sonra çok sayıda Azerbaycanlı bilim, kültür ve devlet adamı, Şah İsmail'in baskıları sonucunda Safevi Devleti'nde tutunamayarak İstanbul'a göç etmek zorunda kalmışlardır. Azerbaycan sahasından gelen bu yetmiş insan unsuru, Osmanlı kültür hayatını derinden etkilemiş, bazı konularda ülkede âdeta yeniden yapılanmaya gidilmiştir. Nitekim, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı hanedanının şanlı tarihini manzum olarak yazmak için tesis edilen *Şehnamecilik*⁶ kurumunun art arda ilk dört şehnamecisi; Fethullah Arifi Çelebi (ö. 1562)⁷, Eflatun Şirvani (ö. 1569)⁸, Seyyid Lokman Urmevi (ö. 1601)⁹ ve

³ Ebrahim Esmail Mohammad, "Kaşifi'nin *Gazaname-i Rum* adlı Farsça eseri ve Türkçeye Tercümesi ve Tahlili", (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005, s. 12-13.

⁴ Joseph Von Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, III, İstanbul 1329, s. 239; A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 2000, s. 53.

⁵ Osman Şevki, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tebabeti Tarihi*, (haz. İlder Uzel), Ankara 1991, s. 176-177; Ali Haydar Bayat, "Ahi Çelebi, Mehmed", *DİA*, I, İstanbul (1988), s. 528-529.

⁶ Osmanlı Devleti'nde *şehnameci* sözü, sultanın kitabını yazan kişi anlamına gelen saray tarihçileri ile ilgili kullanılmıştır. Bu edebi türü 15-16. yüzyıllar arasında Azerbaycan ve İran kültürünün Osmanlı saray edebiyatına etkisi şeklinde ortaya çıkmıştır. Bazı araştırmacılara göre, Osmanlı Devleti'nde gazaname veya gazavatnâmeler şehname eserlerinin ilk şekilleri olarak kabul edilebilir. Bu tarzda şehname yazma geleneği Fatih, Sultan II. Bayezit ve Sultan Selim zamanlarında devam etmiş olmasına rağmen, Osmanlı tarihinde resmi ve planlı şekilde ilk şehnamecilik kurumu 1550'lerde Kanuni Sultan Süleyman döneminde ortaya çıkmıştır. Geniş bilgi için bk. Christine Woodhead, "Şehnameci", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 456-458; Bilal Dədəyev, "Osmanlı döneminde şahname yazma ənənəsi və azərbaycanlı şahnameçilər (XV-XVI əsrlər)", *Journal of Qafqaz University-tarix, hüquq və siyasi elmlər*, Volume 2, Number 2, Bakı, (2014), s. 155-165.

⁷ Bilal Dədəyev, "Bilinmeyen Yönleriyle Şehnameci Fetullah Arifi Çelebi (v. 960/1562)", *IV. Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Kongresi Sanat Etkinlikleri 14-16 Mayıs*, Konya 2016, s. 165-170.

⁸ Bilal Dədəyev, "Azərbaycanın mühacir şairi Osmanlı şahnameçisi Eflatun Şirvani", *Geostrategiya*, № 03(33), may-iyun 2016, Bakü, s. 21-24.

⁹ Bilal Dədəyev, "Osmanlı döneminde şahnameci alimlerden biri olan Seyyid Loğman Urməvi", *Elmi*

Nutku Şirvani (ö.1600?)¹⁰Azerbaycanlı'dır. Bu dönemde Osmanlı saraylarında baş mimar Acem Ali (ö. 1539)¹¹, baş nakkaşlar Şah Kulu Penahi (ö. 1557?), Mehmed Şah¹² ve çok sayıda Azerbaycanlı sanat erbabı ile musikişinas ve müzisyen¹³ kendi sahalarında faaliyet göstermişlerdir. Yine hat sanatında Şeyh Hamdullah (ö. 1520) mektebinden başka Osmanlı Devleti'ne Azerbaycan'dan gelen, özellikle talik ve divani yazı yazan hattatlar zamanla ayrı bir mektep oluşturmuşlardır¹⁴. Ayrıca, Osmanlı tezkirelerinden elde edilen bilgilere göre sadece 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde sayıları 30'dan fazla Azerbaycanlı şairin yaşadığı bilim adamlarınca tespit edilmiştir¹⁵. Bu durum, iki Türk bölgesi arasında kültürel ilişkilerin gelişmesinde yeni bir sayfa açarak bundan sonraki dönemlerde toplumsal-kültürel ilişkilerin daha çok gelişmesine ortam hazırlamıştır. 16. yüzyılda Azerbaycan sahası ile Osmanlı Devleti arasındaki sosyal ve kültürel ilişkilerin pekiştirilmesinde Azerbaycanlı kültür ve sanat erbabı ile birlikte ilim adamlarının da etkisi büyük olmuştur. Bunlardan biri de aslen Karabağlı olan Molla Şemseddin Ahmed'dir.

Azerbaycan'dan Osmanlı ülkesine göç edenlerin sadece kendileri değil aynı zamanda aileleri de bu ilişkilerin kurulmasında mühim rol oynamışlardır. İkinci nesil de babalarının yolunu devam ettirerek Osmanlı Devleti'nde müderris, kadi ve kazasker gibi üst düzey görevlerde bulunmuşlardır. Molla Şemseddin Ahmed'in oğlu Nuh Efendi, buna örnek teşkil etmektedir.

Karabağlı Molla Şemseddin Ahmed hakkında Türkiye ve Azerbaycan'da ciddi anlamda bir araştırma yapılmamıştır. Onunla ilgili İranlı âlim Tofiq Heiderizade'nin 1998 yılında İngilizceden Türkçeye tercüme edilmiş bir makalesinde

Əsərlər Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun Jurnalı, S. 60 (2016), s. 34-47.

¹⁰ Bilal Dədəyev, "Osmanlı ədəbi irsinin inkişafında önəmli rol oynayan azərbaycanlı şahnaməçi şair Nitqi Şirvani", *I Türkoğlu Qurultayın 90 illiyinə həsr olunmuş. "Türkoğlu elmi-mədəni hərəkatda ortağ dəyərlər və yeni çağırışlar" mövzusunda Beynəlxalq Konferans*, 14-15 noyabr, Bakü 2016, s. 287-291.

¹¹ Bilal Dədəyev, Tofiq Najafli, Ramazan Uslu, "Life and Works of Tebrizli Ali Honored as the Chief Architect at Ottoman Empire", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/4 Spring, (2014), p. 329-340.

¹² Rıfka Melül Meriç, "Nakış Tarihi Vesikaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2(1952), s. 93-94; Bilal Dədəyev, "Osmanlı mədəni həyatına töhvə vermiş azərbaycanlı rəssam-şair Şahqulu Pənahi", *Geostrategiya*, № 03(39), may-iyun 2017, Bakü, s. 56-58 .

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılar Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı", *Belleken*, XLI /161 (1977), s. 80-88; Halil İnalıcık, *Has-bağçədə 'ayış u tarab, nədimlər-şairler-mutribler*, İstanbul 2015, s. 43-62.

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara 1998, s. 615; Hilal Kazan, "Topkapı Sarayında Katipler Cemiyetinin (Cemâ'at-i Kâtibân-ı Kütüb) Eğitimleri ve Görevleri", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 24 (2004), s. 221; Bilal Dədəyev, "16. Yüzyıl Osmanlı Saraylarında Azerbaycanlı Hattat ve Katipler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 81 (2017), s. 89-113.

¹⁵ Vüsalə Musah, *Osmanlı Təzkiyələrində Azərbaycanlı Şairlər*, Bakü 2009.

sadece üç satır¹⁶; Elnur Nesirov'un 2011 yılında yayınladığı *Orta Asırlarda Yaşamış Azerbaycanlı Alimler* adlı kitabında, 19. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinin eserlerinden istifade edilerek yarım sayfalık biyografik bilgi verilmiştir¹⁷. Ayrıca Bilal Dedeyev, 2014 yılında yayınladığı bir makalede Osmanlı Devleti'nde yaşamış 19 Karabağlı âlim hakkında bilgi verirken bazı ilaveler yaparak bu zatın hayatı ve edebî kişiliği konusuna kısaca değinmiştir¹⁸. Bu durumda tespit edilen bilgiler ışığında Karabağlı Molla Şemseddin Ahmed hakkında yeni bir makale hazırlanmasının zarureti ortaya çıkmıştır.

Molla Şemseddin Ahmed Karabaği ile ilgili bilgilerin alındığı yerler temelde Osmanlı arşiv belgeleriyle o dönemde kaleme alınmış kaynaklardır. Bunlardan 1593 tarihli *Gence-Karabağ Eyaleti'nin İcmal Defteri* ile *Üsküdar Mahkemesi'nin 84 Numaralı Sicil Defteri*, belge niteliğinde olduğundan önemlidir. Ayrıca, Molla Şemseddin Ahmed Efendi'nin çağdaşı olan Muhyi-yi Gülşeni (ö.1605), Nev'izade Atai (ö.1635) ile Molla Şemseddin Ahmed'in oğlu Nuh Efendi'nin muasır Kâtip Çelebi (ö.1657), Seyyid Mehmed Rıza (ö. 1671), Şeyhî Mehmed Efendi (ö.1732) ve son dönem Osmanlı ilim adamları Mehmed Süreyya (ö.1909) ile Bursalı Mehmed Tahir'in (ö.1925) eserlerinden öncelikle yararlanılmıştır. Bu makalede Molla Şemseddin Ahmed Karabaği'nin hayatı ve eserleri incelenerek, oğlu Nuh Efendi hakkında kısaca bilgi verilecektir.

1. Molla Şemseddin Ahmed'in Soyu

Osmanlı kaynaklarında Molla Şemseddin Ahmed Ensari Karabaği olarak geçse de kendi eserlerinde adını tam olarak *Ahmed b. Ruhullah b. Nasiruddin el-Ensari el-Câbirî* şeklinde göstermiştir¹⁹. Buradan açıkça anlaşılıyor ki, onun soyu asıhtan biri olan Cabir b. Abdullah el-Ensari'ye dayanmaktadır. Doğum tarihi mevcut kaynaklara göre şimdilik bilinmeyen Molla Şemseddin Ahmed Ensari, aşağıda

¹⁶ Tofiqh Heiderzadeh, "İran Alimlerinin Osmanlı Devleti'ne Gelişleri ve Osmanlı Bilimine Katkıları (Timur Döneminin Başından Safevi Döneminin Sonuna Kadar)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, S. 2 (1998), s. 237.

¹⁷ Elnur Nesirov, *Orta Asırlarda Yaşamış Azerbaycanlı Alimler*, Bakü 2011, s. 374.

¹⁸ Bilal Dedeyev, "Yeni Çağ Devri Osmanlı Devleti'nde Yaşamış Karabağlı Alimler", *Journal of Qafqaz University*, Volume 2, Number 1 (2014), s.10-11.

¹⁹ Muhammed Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası (Tefsirler, Haşiyeler, Sure Tefsirleri, Tercümelere)", *Divan*, S.1 (1999), s. 267; Erhan Yetik, "Tasavvufi Açından Fâtiha Tefsiri (İsmail-i Ankaravî'nin Futûhât-ı Ayniyesi Üzerine Bir Çalışma)", *Öndokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8 (1996), s.49; Nurdoğan Türk, "Tire Necip Paşa Kütüphanesi'ndeki Tefsire Dair Yazma Eserler -II-(Necip Paşa Kısmı)", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/5 (2014), s.184.

değınileceği üzere 1557'de İstanbul'a eğitim için geldiği göz önüne alınırsa, tahsil çağı olarak kabul edilebilecek olan 15-20 yaşlarında olduğu ve 1540'lı yılların başlarında dünyaya geldiği söylenebilir. Aslen Azerbaycan'ın Karabağ bölgesindedir. Nev'izade Atai ve Kâtip Çelebi de onun babasının Ruhullah Ensari olduğunu ve Gence'den eğitim almak için Osmanlı Devleti'ne geldiğini belirtmektedirler²⁰. Ayrıca Mehmed Süreyya'ya göre o, Genceli, Bursalı Mehmed Tahir'e göre ise Karabağlı'dır²¹. Osmanlı'da genel olarak Şemseddin Ahmed Karabaği ismiyle tanınmıştır. Şu anda Gence ve Karabağ Azerbaycan'ın iki farklı bölgesi olsa da, 16. yüzyılda bu bölgelerin aynı eyalet içinde yer aldığını belirtmek gerekir. Merkezi Gence²²olan Karabağ Beylerbeyliği ise 16. yüzyılda Safevi Devleti'nin 13 eyaletinden biri olmuştur. Osmanlı Devleti, III. Murat döneminde (1574-1595) Azerbaycan'ın büyük bir bölümünü, aynı zamanda Karabağ bölgesini 1588 yılında topraklarına katarak burayı Gence-Karabağ Eyaleti haline getirmişti²³. Osmanlı kroniklerinde Gence ve Karabağ ayrı bölgeler gibi gösterilse de gerçekte bu iki bölge 16. yüzyılda aynı eyaletin içinde yer almıştır. Ayrıca, Osmanlı Devleti tarafından Gence-Karabağ Eyaleti'nde toprakların yönetimi hakkındaki kanuna göre vergilerin ve bazı mükellefiyetlerin belirlenmesi, nüfus ve tarımsal faaliyetlerin kayıt altına alınması için 1593 yılında düzenlenen *Gence-Karabağ Eyaleti İcmal Defter-i*nde Şemseddin Ahmed'in soyu ile net olarak nereli olduğuna dair bilgi edinmek mümkündür. 1595 tarihli belgede mülkiyet hakkı Cabir el-Ensari'nin çocuklarına

²⁰ Nev'izade Atai, *Hadaiku'l-Hakaik Fi-Tekmilati's-Sakaik*, (haz. Abdulkadir Özcan), II, İstanbul 1989, s. 440; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, I, İstanbul 1286, s. 144.

²¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, V, İstanbul 1996, s. 1578; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, İstanbul 1333, s. 22.

²² Gence Ortaçağlar'da Ön Asya'nın en ihtişamlı ve güzel şehirlerinden biri olmuştur. İbnü'l-Esir (ö.1233) burayı *Arrân şehirlerinin anası* olarak adlandırırken, Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni (ö.1340) onu İsfahan ve Merv ile karşılaştırmış, ayrıca Anadolu'daki Aksaray gibi, Arrân'da da Gence'nin en güzel şehir olduğunu belirtmiştir. Gence, İlhanlı Sultanı Gâzân Han'ın (1295-1304) uyguladığı iktisadî tedbirler sonucu kalkınmaya başlamış ve Karabağ-Arrân vilâyetinin merkezi haline getirilerek idarî bakımdan yeniden önem kazanmıştır. 14. yüzyıl ortalarında Gence ve Karabağ'a Celâyirîliler (1340-1431 yılları arasında Azerbaycan, İran'ın batısı ve Kuzey Irak'ta hüküm süren Moğol hânedanı) hâkim olmuşlar. 15. yüzyılın başlarında bu bölge Karakoyunlular'ın (1410-1468) eline geçmiştir. Gence ve Berda hâkimi olarak adı geçen Emîr Karaman Karakoyunlu beylerbeyi idi. Timur'un oğlu Şâhruh Mirza'nın (ö.1447) Azerbaycan ve Karabağ'a ilk seferi sırasında (1420-1421) Gence ve Karabağ'ın hâkimi Karamanlı boyunun emiri Yâr Ahmed olmuştur. Akkoyunlular'ın bölgede hâkimiyet kurduğu dönemde (1468-1501) Karabağ ve Gence muhtemelen Kaçar emirlerinin idaresinde olmuştur. Safeviler Devleti'nin kuruluşundan (1501) sonra Gence Kaçar emirlerinin irsi mâlikânesi haline gelmiş; idarî açıdan on üç beylerbeyliğe ayrılan Safevi Devleti'nin önemli vilâyetlerinden birine dönüşmüştür. Gence hakkında geniş bilgi için bk. Oktay Efendizade, "Gence", *DİA*, XIV, (1996), s. 17-20.

²³ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, (2.Baskı), Ankara 1998, s. 367-369.

ait olan iki zaviye vakfı kayda alınmıştır. Bunlardan biri Karabağ'ın Dizak nahiyesine bağlı Şeyhler köyünde bulunan *Şeyh Siraceddin-i Ensârî* (Belge 1), diğeri ise onun oğlunun adına Gence'de kurulan *Şeyh İzzeddin b. Siraceddin-i Ensârî* (Belge 2) zaviyelerinin vakıflarıdır. Birinci vakıf belgesindeki *Eokâf-ı merhûm Şeyh Sirâceddin bin Şeyh Kemâleddin'an-evlâd-ı Hazret-i Câbir-i Ensârî* kaydından açık bir şekilde anlaşılıyor ki, bu aile, ashaptan, Hz. Peygamber'den en çok hadis rivayet eden altı raviden biri olan Cabir b. Abdullah el-Ensari'nin soyundan gelmektedir. Aynı zamanda bu vakıfların Celayirli hükümdarı Şeyh Üveys (1355-1374) tarafından verildiği, Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah (1438-1467) ve Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan (1453-1478) tarafından vakfın faaliyetlerinin onaylandığı, Safevi ve Osmanlılar zamanında da işlevini devam ettirdiği icmal defterindeki vakıf kayıtlarında yer almaktadır²⁴. Bütün bu bilgilerden anlaşılıyor ki, sahabe Cabir Ensari'nin soyundan gelen bu aile en azından 14. yüzyıldan itibaren Karabağ'ın Dizak bölgesinde yaşamış ve aynı ailenin fertlerinden biri olan Şeyh İzzeddin b. Siraceddin-i Ensari ise, sonradan Gence'ye yerleşmiştir. Öyle ise 1595 yılında artık Osmanlı'da yüksek görevlerde çalışan Molla Şemseddin Ahmed'in, Karabağ'ın Dizak bölgesindeki Şeyhler köyünde ve Gence'de akrabalarının yaşadığı söylenebilir. Ayrıca, bu dönem kayıtlarından anlaşıldığı gibi Karabağ'ın Dizak bölgesine sınır olan Nahçıvan'da da Mevlâna Şeyh İsa el-Ensari adında ünlü bir zat yaşamıştır. Defterde Sultan III. Murat tarafından 1590 yılında onun dergâhı için *Mevlânâ Şeyh İsa el-Ensari Vakfı*'nın kurulduğu kaydedilmektedir²⁵. Burada soyunun Cabir el-Ensari'ye dayandığı açık bir şekilde belirtilmese de, Mevlâna Şeyh İsa'nın da bu bölgeye yerleşmiş Cabir el-Ensari neslinden olduğu tahmin edilebilir. Demek ki, aslen Karabağ'ın Dizak bölgesinden olan Molla Şemseddin Ahmed, eyaletin merkezi olan Gence'de yaşayarak ilk tahsilini burada almış ve bir süre sonra medrese eğitimi için İstanbul'a gelmiştir.

²⁴ *Gence-Qarabağ Eyaletinin İcmal Defteri*, (Tıpkı Basım, haz. Tofiq Nəcəfli), Bakü 2010, s. 18-19; Hüsamettin Mehmedov (Karamanlı), "Osmanlı Dönemi Gence-Karabağ Eyaletinde Vakıflar (16. yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 4(1993), s. 635-644; Ali Sinan Bilgili, *İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da Osmanlı Vakıfları (XVI-XVIII Yüzyıllar)*, Ankara 2011, s. 25-26, 174-177; M. Yaşar Kandemir, "Cabir b. Abdullah", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 530-532.

²⁵ Mevlâna Şeyh İsa adı geçen defterdeki bilgilere göre, 1590 tarihinde hayatta olup bölgedeki Müslümanlara vaaz etmekte ve talebe yetiştirmektedir. Padişaha kuvvet ve yardım isteyecek ilim ehli aziz bir zat olmasından dolayı, dualarına mukabil emr-i şerif ile tasarruflarında bulunan dört köydeki yerlerin ve bağların gelirleri vakf edilmiştir. *İravan Eyaletinin İcmal Defteri*, (Tıpkı Basım, haz. Tofiq Nəcəfli), Bakü 2009, s. 446, 458; Bilgili, *a.g.e.*, s. 40, 211-213.

2. Şemseddin Ahmed'in Osmanlı'daki İlmî Faaliyetleri

Molla Şemseddin Ahmed'in Azerbaycan'daki hayatı ile aldığı eğitim konusunda şimdilik herhangi bir kayda rastlanmamış ve ulaşılabilen kaynaklarda ne zaman Osmanlı Devleti'ne geldiğine dair net bir tarih de verilmemiştir. Bu konuda aydınlatıcı bilgi sadece Atai ve Kâtip Çelebi'nin eserlerinde yer almaktadır. Buna göre Süleymaniye Medresesi'nin müderrisi olan Şah Efendi'ye muhterem olarak hizmet ettikten sonra 970 (1562-1563) yılında Osmanlı medreselerinde müderris olmak için mülazımlığa kaydedilmiştir²⁶. Heiderizade makalesinde bu tarihi esas alarak Molla Şemseddin Ahmed'in Osmanlı Devleti'ne 1562 yılında geldiğini ileri sürmüştür²⁷. Şunu da belirtmek gerekir ki, Osmanlı eğitim sisteminde Fatih Sultan Mehmed'den sonra, en ciddi gelişmeler ve reformlar Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılmıştır.

Kanuni dönemi medreseleriyle ilgili genel kurallara göre yüksek medrese eğitimi yaklaşık 5-6 yıldır. Mezun olanlara *icazetname* adı verilen diploma takdim edilirdi. Müderris, bu mezunların içinden çalışkan ve terbiyeli birisini kendisine muhterem seçebilmektedir. Sistem gereği sadece bundan sonra mezunların mülazım olma hakkı bulunmaktadır. Sıraya alınan mülazım, müderris olmak için o dönemde yaklaşık yedi yıl beklemek zorundadır²⁸. Atai ve Kâtip Çelebi'nin Şemseddin Ahmed Karabaği hakkında yazdıkları da yukarıda verilen kuralların doğruluğunu onaylamaktadır. Verilen bilgilerden anlaşıldığına göre belirtilen 970 (1562-1563) yılında Mısır kadılığına tayini çıkan Şah Efendi, Şemseddin Ahmed Karabaği'nin mülazım olmasını Mısır kadısı olduktan sonra Rumeli Kazaskerliği'ne getirilen Hamid Efendi'ye sunmuş, o da bunu kabul etmiştir. Fakat, Hamid Efendi'nin zaman kaybetmeden Şemseddin Ahmed'in tayininin uygun olduğunu bildirmesine rağmen, Şah Efendi nedense onun bir müddet beklemesinin daha doğru olacağını belirtmiştir. Böylece yaklaşık yedi yıl sonra, yani 977 (1569-1570) yılında o Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın (ö.1579) Burgaz'da (Lüleburgaz) yeni yaptırdığı medreseye ilk müderris olarak günlük 40 akçe ile tayin edilmiştir²⁹. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre 16. yüzyılın ortalarından başlayarak Osmanlı Devleti'nde muhterem ve mülazım seçilmek için Osmanlı medreselerinden mezun olmak zorunluluğu

²⁶ Atai, *a.g.e.*, s. 440; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 144.

²⁷ Heiderzadeh, *a.g.m.*, s. 237.

²⁸ Ünal Taşkın, "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 1/3 Spring (2008), s. 354-359.

²⁹ Atai, *a.g.e.*, s. 440-441; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 145.

uygulanmıştır. Böyle olunca, Şemseddin Ahmed Karabaği, 1562-1563'ten önce, muhtemelen 1557 yılında Osmanlı Devleti'ne gelerek Süleymaniye Medresesi'nde eğitime başlamıştır. Zaten Süleymaniye medreselerinin de 1551-1557 yılları arasında inşa edildiği bilinmektedir³⁰. Ayrıca bu dönemde *çifte medrese* olarak faaliyete başlayan Süleymaniye medreselerinin, ikisi de aynı tarihlerde açılmıştır. Şemseddin Ahmed'in orada eğitim aldığı yıllarda kuzeyde bulunan medresenin Müderrisi Tezkireci Kınalızade Hasan Çelebi'nin babası Ali Efendi; güneydekinin müderrisi ise Şah Efendi olduğu dönemin eserlerinde kaydedilmiştir³¹.

Burgaz Medresesi'nden Rebiyülahir 979'da (Eylül 1571) azledilen Şemseddin Ahmed Karabaği, bundan sonra sırasıyla Safer 980'de (Haziran 1572) Sokullu Mehmed Paşa'nın İstanbul³²; Ramazan 981'de (Ocak 1574) İsmihan Sultan³³; Safer 983'te (Mayıs 1575) Sahn-ı Semaniye³⁴, Rebiyülahir 984'te (Temmuz 1576) Ayasofya³⁵; Şaban 987'de (Ekim 1579) Üsküdar'da bulunan Valide Sultan³⁶ medreselerinin müderrisi olarak çalışmıştır. Bu dönemde onun müderrislikten kadılığa

³⁰ Mehmet İpşirli, "Medrese-Osmanlı Dönemi", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 328.

³¹ Enfel Doğan, *Ahlak-ı Alai (Metin-Sözlük-Sentaks İncelemesi)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006, s. 11.

³² Bu medrese Sokullu Mehmed Paşa'nın İstanbul Eyüp'te genç yaşta vefat eden oğulları için yaptırdığı külliyesinde 976 (1568/69)'da inşa edilmiştir. Kendisi de 1579'da öldürülünce buraya defnedilmiştir. Bk. Sevgi Parlak, "Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 358-359.

³³ İstanbul Eminönü Kadirga semtinde Sokullu Mehmed Paşa tarafından eşi İsmihan Sultan'a 1572 yılında hediye olarak yaptırılmıştır. 1574'ten sonra burada Halvetiye'ye bağlı faaliyete geçen iki katlı tekke de inşa edilmiştir. Bk. M.Baha Tanman, "Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 360-363.

³⁴ İlk defa Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'da kurulan yüksek dereceli medrededir. Adı burada yapımı 875 (1470) 'te tamamlanan sekiz yüksek dereceli medreseden gelmektedir. Caminin iki tarafında dörder adet sıralanan ihtisas medreselerine *semâniye* (sekiz) adı verilmiştir. Nişancızade Mehmed ve Hoca Sadeddin efendiler bunları *medrese-i âliye* olarak tanımlamışlardır. 16. yüzyılda bu medreselerde fıkhtan el-Hidâye'nin, usûl-i fıkhtan et-Telvîh ve Şerh-i Adud'un, hadisten Buhârî'nin, tefsirden el-Keşşâf ile Beyzâvî'nin eserinin okutulduğu bilinmektedir. Geniş bilgi için bk. İpşirli, *aymî yer*; Fahri Unan, "Sahn-ı Seman", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 532-534.

³⁵ İstanbul'un fethinin hemen arkasından ilk ihtiyacı karşılamak üzere Ayasofya'nın yanındaki papaz odaları medrese haline getirilmiş ve bizzat Fatih'in vakfi olarak cami yanına inşa edilmiştir. Fakat Fatih Camii ve manzumesi yapıldıktan sonra bir süre boş kalmış, II. Bayezit devrinde tekrar açılmıştır. Müderrisleri arasında 15. yüzyılın ünlü bilginlerinden Molla Hüsrev ile Fatih Külliyesi yapılmıncaya kadar medreseyi düzenleyen ve aynı zamanda güçlü hale getiren Ali Kuşçu da bulunmuştur. Geniş bilgi için bk. Adıvar, *a.g.e.*, s. 88; Semavi Eyce, "Ayasofya-Ayasofya Medresesi", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 214-215.

³⁶ Valide Sultan Medresesi İstanbul Üsküdar'da Sultan III. Murat'ın (1574-1595) annesi Nurbanu Valide Sultan tarafından 1570-1579 yılları arasında Mimar Sinan'a (ö. 1588) yaptırılan külliye dahilinde yer almıştır. Önceleri Valide Sultan adı ile tanınmış, Sultan III. Ahmed'in (1703-1730) annesi Gülnuş Valide Sultan'ın (ö.1715) Üsküdar İskele Meydanı'nda yeni bir külliye inşa ettirmesi üzerine *Eski Valide, Atik Valide* veya *Valide-i Atik* adlarıyla anılmıştır. Geniş bilgi için bk. Mustafa Fayda, "Atik Valide Sultan Külliyesi", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 68, 70-71.

geçmek için bazı hazırlıklar yaptığı görülmektedir. Zaten 16. yüzyıl Osmanlı'sında bir kural olarak müderrislikten kadılığa geçmek için yoklamaya veya imtihana tabi tutulduktan sonra, kadı mülazımlığına alınarak atama bekleme uygulaması vardır. Burada aday olanlar deneyimli kadıların yanında bir taraftan staj yaparak mesleği öğrenirken, diğer taraftan da atanacakları yeri beklemektedirler³⁷. Şemseddin Ahmed de yaklaşık iki yıl çalıştığı Valide Sultan müderrisliğinde Şubat 1580'e kadar dört ay boyunca bazı Kur'an ayetlerini derinlemesine öğrenmek için özel tefsir dersleri almıştır. Bundan sonra Osmanlı'da şeyhülislamlığa kadar yükselen, aynı zamanda ileriki yıllarda dünürü olacak Sun'ullah Efendi (ö.1612)³⁸ ile tezkireci Kınalızade Hasan Çelebi'nin (ö. 1604)³⁹ onun hakkında verdikleri olumlu kanaatten sonra kadı mülazımı seçilmiştir. O, müderrislikten sonra Cemaziyelevvel 989'da (Haziran 1581) Şam, Rebiyülahir 991'de (Mayıs 1583) Edirne; aynı yılın 1 Zilkadesinde (16 Kasım 1583) ise İstanbul kadısı görevlerine atanmıştır⁴⁰.

Şemseddin Ahmed'in Edirne kadılığına atanmasıyla ilgili bazı kaynaklarda farklı tarihler verilmektedir. Ahmed Badi Efendi'ye göre Şemseddin Ahmed bu görevini Haziran 1581-Mayıs 1582 tarihleri arasında yapmıştır⁴¹. Selaniki Mustafa Âli Efendi, 1583 olaylarına geçerken Mevlâna Ahmed'in Edirne'den İstanbul'a kadı olarak atandığını bildirmektedir⁴². Mehmed Süreyya ise, Şemseddin Ahmed'in birer yıl aralıklarla Şam (1581), Edirne (1582) ve İstanbul (1583) kadısı olduğunu belirtmektedir⁴³. Bu bilgilerden hareketle onun 1581-1583 arasında

³⁷ İsmail Gündoğdu, "Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri ve Önemi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, VI/2(2009), s. 712-713. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com> (26.01.2016). s. 697-722.

³⁸ Sun'ullah Efendi 960 (1553) yılında İstanbul'da doğdu. Kanuni Sultan Süleyman devri kazaskerlerinden İskilipli Molla Cafer Çelebi'nin oğludur. İlmiye mesleğindeki kademeleri tamamladıktan sonra Hoca Sadeddin Efendi'nin vefatı üzerine 12 Rebiyülevvel 1008'de (2 Ekim 1599) şeyhülislam olmuştur. Bundan başka da 5 Ocak 1603 ve 8 Haziran 1604 yıllarında iki defa daha şeyhülislamlık yapmıştır. Geniş bilgi için bk. Mehmet İpşirli, "Sun'ullah Efendi", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s.530-532.

³⁹ Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü'l-Şuarâ* adlı eseriyle tanınan Osmanlı müellifi ve şairidir. 953'te (1546) Bursa'da doğdu. Babası *Ahlâk-ı Alâî*'nin yazarı, Osmanlı şair ve devlet adamı Kınalızade Ali Efendi'dir. Devrinin yüksek kültür ve ilim muhiti içinde yetişen Hasan Çelebi iyi bir öğrenim göyerek Ebussuûd Efendi'den mülazım oldu, uzun yıllar müderrislik ve kadılık yaptı. Edebiyata olan ilgisi yanında fikh, kelâm ve tefsir sahalarında da zamanının âlimleri arasında sayılan Hasan Çelebi şairliğinden çok nesirdeki ustalığı ile meşhur olmuştur. Geniş bilgi için bk. Mustafa İsen, "Kınalızade Hasan Çelebi", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 417-418.

⁴⁰ Atai, *aym yer*; Kâtip Çelebi, *aym yer*.

⁴¹ Ahmed Badi Efendi'den naklen Ahmet Yiğit, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kadıları ve Mühimme Defterlerine Göre Vazifeleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIV/1, s. 170.

⁴² Selaniki Mustafa Âli Efendi, *Tarih*, İstanbul 1281, s. 174.

⁴³ Mehmed Süreyya, *aym yer*.

Edirne Kadıgılı'nda bulunduğu söylenebilir. 26 Ramazan 992 (1 Ekim 1584) tarihinde Anadolu Kazaskeri olan Şemseddin Ahmed Karabaği, iki yıl bu görevde bulunduktan sonra emekli olmuştur. İhtimal ki, Ahmed Karabaği'ye ihtiyaç duyulduğu için Aralık 1587'de Mısır Kadısı olarak tekrar atanmıştır. Bu görevden istifa ettikten bir ay sonra Zilhicce 998'de (Ekim 1590) hacca giden Karabaği, 1592 yılı Nisan ayında ikinci kez Anadolu Kazaskerliği'ne, üç ay sonra ise Rumeli Kazaskerliği'ne getirilmiştir (Temmuz/Ağustos)⁴⁴. Safer 1001'de (Kasım 1592) bu görevden alınan Şemseddin Ahmed, günlük 130 akçe ücretle Koca Sinan Paşa'nın (ö.1596) yaptırdığı Darülhadis Medresesi'nin müderrisliğine atanmıştır.

Şemseddin Ahmed Karabaği, III. Mehmed döneminde (1595-1603) de birçok yüksek makamlarda bulunmuş ve önemli görevler üstlenmiştir. O, Ramazan 1004'te (Mayıs 1596) ikinci kez Mısır Kadılığı'na getirilmiştir. Muhiyi-yi Gülşeni, Receb 1005'te (1597 Şubat/Mart) Mısır'da Gülşeni Tarikatı'nın şeyhi Ali Safveti'yi⁴⁵ hasta yatağında ziyaret edenlerden birinin de Kazasker Molla Ahmed Ensari olduğunu kaydetmektedir⁴⁶. Yaklaşık iki yıl sonra bu görevinden ilim ve ibadetle iştigal etmek için kendi isteğiyle emekliye ayrılan Şemseddin Ahmed Karabaği, 24 Ağustos 1600'de vefat etmiş; İstanbul'da Şeyh Vefa Mezarlığı'na defnedilmiştir⁴⁷.

3. Şemseddin Ahmed'in Edebî ve İlmî Kişiliği ile Eserleri

Şemseddin Ahmed Karabaği, şürden anlayan çok yönlü bir alimdi. Bekir Kütükoğlu, Osmanlı Devleti'nin ünlü şehnamecilerinden biri olan Lokman bin Hüseyin el-Urmevi'nin hayatını konu alan çalışmasında, Lokman ibn Hüseyin'in şehnamecilik görevine tayin edilmesinden bahsederken Şeyh Ebu Said⁴⁸ vasıtasıyla

⁴⁴ Şemseddin Ahmed Ensari'nin İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 numaralı sicil defterinde 13 Mayıs 1592 ve 8 Ekim 1592'de Anadolu Kazaskeri iken adı geçmektedir. Bk. *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 numaralı sicil (H. 999-1000/M.1590-1591)*, (haz. Rifat Günalan; Arapça metin Mehmet Canatar ve Mehmet Akman; kontrol eden Mehmet Canatar; proje yönetmeni M. Âkif Aydın; editör Coşkun Yılmaz), İstanbul 2010, s. 487, 492, 641.

⁴⁵ Ali Safveti, Halveti Tarikatı'nın Gülşeniye kolunun piri Şeyh İbrahim Gülşeni'nin (ö. 1534) torunudur. Babası Ahmed Hayali'nin 1570'teki vefatından sonra uzun yıllar Kahire'deki Gülşeni Tekkesi'nde şeyhlik yapmıştır. Bk. Atai, *a.g.e.*, s.201-202, 465; Şeyhi Mehmed Efendi, *Vekayii'l-Fudala*, I, (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 56.

⁴⁶ Muhiyi-yi Gülşeni, *Reşahat-ı Aynü'l-Hayat Tercümesi*, *Reşahat-ı Muhiyi*, (haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi), İstanbul 2014, s. 270.

⁴⁷ Atai, *a.g.e.*, s. 441-442; Kâtip Çelebi, *aynı yer*.

⁴⁸ Şeyh Ebu Said, 1548 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın Azerbaycan'a saferinden sonra Sultan'la birlikte İstanbul'a gelmiş olan ünlü Nakşibendi Şeyhi ve tefsir âlimi Azerbaycanlı Şeyh Ebu Said-i Sani bin

la, Sokullu Mehmed Paşa'nın Burgaz ve İstanbul'daki medreselerinde müderris olan Şemseddin Ahmed Karabaği ile tanıştığını, onun Feridun Bey'in Sigetvar⁴⁹ seferine dair eserini manzum hale getirdiğini, bunun sonucunda hazırladığı ilk yazılarını ona sunduğunu, bunların önde gelen diğer âlimler tarafından da beğenildiğini ve eserin ön yüzünün padişaha takdim edilmesinden sonra ona Temmuz 1569'da şehnamecilik görevinin verildiğini yazmaktadır⁵⁰. Seyyid Lokman, Şemseddin Ahmed Karabaği ile tanıştıktan sonra yazdığı şiirlerini Osmanlı bürokratlarına göstererek onların takdirini kazanmış; verdiği destekten dolayı 1581 yılında yazdığı *Şehname-i Selim Han* adlı eserindeki bir minyatürde Şemseddin Ahmed Karabaği'nin şehnamecilere ders anlattığı sahnenin görüntüsünü vererek ona bir üstat ve muallim olarak saygısını ifade etmiştir⁵¹. Ayrıca, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin divan şairlerinden biri olan Mani (ö. 1611) de bir süre Şemseddin Ahmed Karabaği'nin öğrencisi olmuştur. Şemseddin Ahmed Karabaği, 1584 yılında Anadolu Kazaskeri iken kendisi onun yanında çalışmış, hatta yazdığı divanında *Kaside-i Şita'yye-i Mani Berâ-yı Monla Ahmed Efendi* adını verdiği bir bölümü ona ithaf etmiştir:

*Bülend-meretebe Ahmed Efendi Hazreti kim
Odur zamânedê şimdi ser-âmed-i fuzalâ
Ayagım alamaz kimse râh-ı fazl içre
Zemahşerî ana bu yolda olmaz hem-pâ.⁵²*

Bundan başka, Osmanlı şairlerinden Edâyî Recep Efendi'nin⁵³ de muhtemelen ikinci defa Anadolu Kazaskeri olduğu dönemde Şemseddin Ahmed Kara-

Sun'ullah'dır (ö.1572). Bk. Atai, *a.g.e.*, s. 207-208; Məhəmməd Əli Tərbiyyət, *Danişmandani Azərbaycan*, (Fars dilindən çev. İsmail Şəms və Qafar Kəndli), Bakü 1987, s. 104; Mürsel Öztürk, "Ebu Said-i Sani", *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 225.

⁴⁹ Kanuni Sultan Süleyman'ın Viyana'ya karşı yürütülmesi düşünülen son seferi sırasında 18 Muharrem 974'te (5 Ağustos 1566) Macaristan'da bulunan Sigetvar'ın önlerine varılmıştı. Yaklaşık bir aylık kuşatmadan sonra 7 Eylül 1566'ta burası fethedilmiştir. Osmanlı tarihine *Sigetvar Zaferi* olarak geçen bu savaştan hemen sonra Kanuni Sultan Süleyman burada vefat etmiştir. Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 412-413; Geza David, "Sigetvar", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 157.

⁵⁰ Bekir Kütükoğlu, "Lokman b. Hüseyin", *DİA*, XXVII, İstanbul 2003, s. 208.

⁵¹ Emine Fetvacı, The Production of the Şehname-i Selim Han, <http://archnet.org/system/publications/contents/6806/original/DPC3671.pdf?1384803399>. (erişim tarihi: 19.09.2015), s. 291.

⁵² Şener Demirel, "16. Yüzyıl Divan Şairlerinden Mâni", *FÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, IX/1 (1999), s. 26, 30; Ayrıca bk. aynı yazar, *16. Yüzyıl Divan Şairlerinden Mani, Divan ve Şehr-Engiz-i Bursa (İnceleme-Metin)*, İstanbul 2011, s. 10-11, 33-35.

⁵³ Edâyî, İstanbullu Recep Efendi'dir (ö.1647). Şairliği öne çıkan kadınlardan biri idi. Bk. Mucib, *Tezkire*, (haz. Kudret Altun), Ankara 1997, s.20; İsmail Belig, *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*, (haz. Abdulkirim Abdulkadiroğlu), Ankara 1999, s. 9.

bağı'den kadı olması için mülazemet almış olduğu bilinmektedir⁵⁴. Bununla birlikte Şemseddin Ahmed Karabağı'nin şair olduğunu gösteren mustakil bir eseri şimdilik tespit edilememiştir.

Şemseddin Ahmed Karabağı'nin ilmî yönü de dikkat çekmektedir. Bunun için özellikle tefsir dalında verdiği eserler üzerinde durulacaktır. Daha önce müderrisliği sırasında tefsir dersleri alarak bu sahada derinleştiğine işaret edilmişti. Kur'an'ın tamamını kapsayan bir tefsir yerine sureleri ayrı risaleler halinde tefsir ettiği kaynaklarda belirtilmektedir. Bunlar; *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha*, *Tefsîru Sûreti'l-Kadr*, *Tefsîru Sûreti'l-Yâsuf*, *Tefsîru Sûreti'l-Hûd*'dur. Ayrıca, *Tefsîr-i Beyzâvi*'ye hâşiye; *Telvih*, *Miftah* ve *Mevâgîf*'e talikat, *Hidâye* şerhlerine kelimât yazdığı da bilinmektedir⁵⁵. Onun, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha*⁵⁶ ile *Tefsîru Sûreti'l-Yâsuf*⁵⁷ risalelerinin yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi'nde Laleli-174 ve Şehid Ali Paşa 2814/1 numaralarında kayıtlı olduğu araştırmacılar tarafından ortaya çıkarılmıştır.

4. Şemseddin Ahmed'in Bağlı Olduğu Tarikat

Şemseddin Ahmed'in yaşadığı dönemde Osmanlı'da Nakşibendilik⁵⁸, Halve-

⁵⁴ Mucib, *Tezkire*, s. 20; Rıza, *Tezkire*, (haz. Gencay Zavodcu), İstanbul 2009, s. 136.

⁵⁵ Atai, *a.g.e.*, s. 442; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 145; Mehmed Süreyya, *aym yer*; Mehmed Tahir, *aym yer*; Abay, *aym yer*.

⁵⁶ Yetik, *aym yer*.

⁵⁷ Türk, *aym yer*.

⁵⁸ Yaklaşık 14. yüzyılın ikinci yarısında *Şah-ı Nakşibend* diye meşhur olan Muhammed Bahaüddin Nakşibend Buharî (ö. 1389) tarafından kurulan Nakşibendî Tarikatı, 15. yüzyılın başlarından itibaren Orta Asya'dan diğer komşu İslam ülkelerine yayılmıştır. Bu tarikat, Bahaüddin Nakşibendî'nin vefatından sonra halifelerinden Hacı Muhammed Parsa (ö.1419) ve Yakup Çerhî'nin (ö. 1448) halifesi olan Ubeydullah Ahrar'ın (ö.1490) gayretleri sonucu Azerbaycan ve Osmanlı Devleti'nde de yayılmaya başlamıştır. Akkoyunlu sultanları Uzun Hasan ile Sultan Yakup (1478-1490), aynı zamanda Osmanlı hükümdarları Fatih ve II. Bayezit'in de ünlü Nakşibendî şeyhlerinden olan Abdurrahman Cami'ye (ö.1492) çok büyük saygı ve ihtiram gösterdikleri bilinmektedir. 16. yüzyılda ise Osmanlı Devleti'nin Safevilige karşı Sünni tarikatları destekleme politikası Nakşibendîlik'in de genişlenmesinde önemli etken olmuştur. Geniş bilgi için bk. Selaheddin İbn-i Mübarek el-Buharî, *Şâh-ı Nakşibend Gönülleri Nekkâşî Enisü't-Telîbîn ve Uddetü's-Sâlikân*, (çev. Süleyman İzzî Teşrifâtî, haz. Mustafa Özsaray), İstanbul 2003, s. 35-38; Fazlullah b. Rûzbihan, *Târîh-i Alem Ârâ-yi Emînî*, (Farsça'dan Rusça'ya çev. G. Minorskaya), Bakü 1987, s. 75; Seyfettin Erşahin, *Akkoyunlular*, Ankara 2002, s. 230; Ekrem Işın, "Nakşibendîlik", *DBİA*, VI, İstanbul 1994, s. 31; Hamid Algar, "Nakşibendiyye", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 335-342.

tilik⁵⁹ ve Safevilik⁶⁰ önde gelen Türk tarikatlarıdır. Bunlardan Safevilik, Azerbaycan

⁵⁹ Halveti Tarikatı'nın kurucusu, 14. yüzyılın başlarında, Gilan'a (Geylan) bağlı Lahican nahiyesinde doğan Şeyh Ebu Abdillah Siracüddin b. Ekmelüddin Pîr Ömer Halveti'dir. Aslen, Şirvanlı ünlü Şeyhzadeler ailesindedir. Halveti Tarikatı'nın zirveye ulaştığı devir ise tarikata mensup olanların efendisi unvanıyla İkinci Pîr olarak tanınan Seyyid Yahya-yı Şirvani Baküvi'nin şeyhliğe gelmesi ile gerçekleşmiştir. Halvetilik Azerbaycan'da ortaya çıksa da, 15. yüzyılın sonları ve özellikle 16. yüzyılda bazı siyasî etkenler sonucu Anadolu, İstanbul, Rumeli, Kırım, Ortadoğu ve Mısır'da daha geniş kitleye yayılmıştır. Tasavvuf tarihinde yayılma alanının genişliği ve uzun ömürlülüğü yanında, sayısı 40'ı aşan kollarıyla tarikatlar arasında en fazla tutulma olmuştur. Bk. Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 393-395; Mehmet Rıhtım, *Seyyid Yahya Baküvi ve Xelvetilik*, Bakü, Qismet yay. 2005, s. 17-25, 151-207.

Halvetiler'in Anadolu'yla ilk temasları 14. yüzyılın son çeyreği ve özellikle Timur'un 1387'de Şirvan'ı ele geçirmesiyle başlamıştır. Tarikatın, Osmanlı Devleti'yle temasları ise Seyyid Yahya-yı Şirvani'nin çok sayıda halifesi sayesinde olmuştur. II. Bayezit döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nin her tarafına yayılmaya başlayan Halveti Tarikatı, Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında zirveye ulaşmıştır. Halvetilerin Osmanlı'da yükselmesinin önemli nedenlerinden biri de, 16. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da kurulan Safevi Devleti'dir. Çünkü onları kendilerine birinci derecede engel olarak kabul eden Safevilerin baskılarına dayanamayan Halvetiler, özellikle Osmanlı topraklarına göç etmişler; bu yüzden Halvetilerin Tebriz kolunu 16. yüzyılda tamamıyla ortadan kalkmıştır. Bu dönemlerde Osmanlı ülkesinde tehlikeli bir boyut alan Safevi propagandasının karşısına Halvetilerle çıkmaya çalışılmıştır. Bu durum, II. Bayezit döneminden itibaren, bir kültürel önlem şeklinde hayata geçirilmiştir. İlk başta bazı konularda Halvetilerden şüphelenen Sultan Selim, daha sonraları üst düzey görevlere Halveti mensuplarının getirildiğine bakılırsa, bu tereddüdü ortadan kalkmıştır. Böylece, Halvetilik, bu dönem Osmanlı yönetiminin en çok güvendiği tarikat haline gelmiştir. Sultan Selim'e kadar, İstanbul'un ilk ve tek Halveti Tekkesi, Koca Mustafa Paşa Hânkahı idi. Onun döneminde Halveti zaviyelerinin sayısı artınlarak, buralara zengin vakıflar tahsis edilmiştir. Halvetilerin yapılanmasına devlet desteği, Kanuni Sultan Süleyman zamanında da devam ettirilmiştir. Bk. Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Şii Propagandalarına Halvetiye ile Karşı Koyma Politikası", *XIII. Türk Tarihi Kongresi, 4-8 Ekim 1999 Ankara*, Ankara 2002, s. 435-444.

Sadece Halvetiler değil, aynı zamanda diğer Sünnî tarikatlarının da himaye edildiği bu dönemde, Seyyid Yahya-yı Şirvani'ye ait İstanbul'un çeşitli kütüphanelerinde bulunan 12 eserinden 10'u aynı yılda istinsah edildi. 1533 istisah tarihli olan bu eserler, Kanuni döneminde geniş kitlelere ulaştırılmış olmalıdır. Bu da Osmanlı Devleti'nin Halveti'ye verdiği önemli ortaya koymaktadır. 16. yüzyılda Halvetiliğe önem veren sultanlardan biri de, Sultan III. Murat olmuştur. Onun Halveti şeyhleri olan Yusuf Sinaneddin (ö.1581) ve Şeyh Şüca Dede (ö.1588) ile münasebetinin olduğu bilinmektedir. Hatta III. Murat, Azerbaycan'ı hâkimiyetine kattıktan sonra Seyyid Yahya Baküvi'ye olan sevgisini göstermek için onun Bakü'deki Hankahına bir taç kapı da yaptırmıştır. Geniş bilgi için bk. Mehmed Cemaleddin Hulvi, *Lemazât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviye*, (haz. Mehmet Serkan Tayşi), İstanbul 1993, s. 345-346, 350-360; Sadık Vicdâni, *Tarikatlar ve Silsileler (Tamar-ı Turuk-ı Alîye)*, (haz. İrfan Gündüz), İstanbul 1995, s. 174-176; Mustafa Aşkar, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", *AÜF Dergisi*, XXIX, Ankara (1999), s. 535-563; M. Baha Tanman, "Halvetilik", *DBİA*, III, İstanbul 1994, s. 533-535; Bilal Dedeyev, "15-16. Yüzyıllar Osmanlı - Azerbaycan İlişkileri Bağlamında Osmanlı Devleti ve Halvetiye Tarikatı", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, VI/1(2009), s. 91-106.

⁶⁰ 14. yüzyılın başlarında oluşan Safevi Tarikatı'nın kurucusu İshak b. Cebrail Ebu'l-Feth Safiyüddin Erdebilî'dir. Şeyh Zahidî Gilani'nin yaklaşık 1300'de vafatı üzerine Erdebil'e yerleşen Şeyh Safiyüddin, Hüseyin Vassaf'ın bildirdiğine bakılırsa, Şeyh Cüneyd-i Bağdadî'den sonra silsile itibarıyla tarikatın on ikinci, Terbiyyet'e göre ise onuncu müşşidi olmuştur. Böylece Safevi Tarikatı'nın temelleri atılmış ve kısa zamanda Azerbaycan, Horasan, Irak ve Anadolu'da yayılmaya başlamıştır. Özellikle Anadolu ve Irak'tan her üç ayda bir yaklaşık üç bin ziyaretçinin Erdebil'e geldiği eserlerde yer almıştır. Anadolu'ya açılan Safevi Tarikatı, 14. yüzyılın başından itibaren Şeyh Hoca Ali (1392-1429) döneminde Osmanlı Devleti'nde yayılmaya

sahasında Şah İsmail'in 1501'de kurduğu Safevi Devleti'nin tek tarikatu durumunda olup bu yola girmeyenlere devletçe baskı uygulanmaktadır. Bu yüzden Azerbaycan'dan çok sayıda ilim adamı ve mutasavvıf Osmanlı Devleti'ne göç etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı'ya gelip sığınanlar, Nakşibendi ya da Halvetiliğe intisap etmişlerdir. Şemseddin Ahmed'in de bu iki tarikattan birine müntesip olduğu düşünülebilir. Nitekim onun Azerbaycanlı Nakşibendi şeyhlerinden, yukarıda hakkında bilgi verilen Şeyh Ebu Said-i Sani bin Sun'ullah ile münasibetlerinin olduğu bilinmektedir. En önemlisi Muhyi-yi Gülşeni'nin Nakşibendiler hakkında yazdığı *Reşahat-ı Aynü'l-Hayat Tercümesi*, *Reşahat-ı Muhyi* adlı eserinde onun hakkında şu bilgi verilmektedir:

Fakir (yani Muhyi) ihtilâl itdügüm ulemâdan Kâzî-asker Abdurrahman
Efendi ve Kâzî-asker Perviz Efendi ve Kâzî-asker Malûl-zâde Nakib Efendi

başlamıştır. Safevîlik, Osmanlı Devleti'nde hem Sünni, hem de Şii çizgide faaliyet göstermiş, bu tarikatın Sünni kolunun devamı niteliğinde olan Bayramilik, Fatih döneminde Osmanlı yönetimine en yakın tarikat olmuştur.

Safevi Tarikati, yaklaşık 14. yüzyılın sonlarından itibaren başladığı Şiileşme sürecini 15. yüzyılın ortalarından sonra hızlandırmış; bu durum, Osmanlı Devleti tarafından kabul görmemiştir. Bu nedenle II. Murat (1421-1444, 1446-1451), Şeyh Cüneyd'e (ö.1461) kendi topraklarında barınma izni vermemiş, yarım asır kadar tarikata gönderilen *Çerağ akçesi* Fatih döneminde kesilmiştir. Osmanlı yönetimi böylece siyasallaşmış Safevi Tarikatu'na karşı tepkisini ortaya koymuştur. Osmanlı yönetiminde oluşan bu tavır, II. Bayezit zamanında biraz daha artmıştır. Bu padişah, gücünü Anadolu Türkmenlerinden alan Safevi Tarikatu'na karşı, kendisi ile aynı düşünceyi paylaşan Akkoyunlu Sultan Yakup'la iş birliğine girmiştir. Bunun sonucu iki ülke arasında sıkı bir diplomatik ilişki kurulmuştur. Bu sırada Şeyh Haydar öldürülmüş (1488); Safevi Tarikatu'na eski Sünni şeklinin verilmesine karar verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde 15. yüzyılın ikinci yarısındaki sosyal yapılanmadan doğan sorunlar sonucu Anadolu Türkmen ve heterojen grupların da desteğini alan Şii Safevi Tarikatu siyasileşmesine hız kazandırmıştır. Ortaya çıkan sosyo-kültürel gelişmeler sonucu, Safevi Tarikatu'na Anadolu'dan gidenlerin sayısı artmıştır. Bu durum, bazı bölgelerin boşalmasıyla Osmanlı Devleti'ni ciddi sıkıntıya sokmuştur.

Erdebil Safevi teşkilatının 15. yüzyılın sonları ve 16. yüzyılın başlarında güçlenmesi sonucunda Osmanlı topraklarında Şii meyilli gruplar Şah İsmail'e (1501-1524) desteklerini artırmış, bu durum da Safevi Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Sultan Selim'in başladığı siyasi, dini, ekonomik, millî ve askerî önlemler sonucu 24 Ağustos 1514'te gerçekleşen Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail mağlup edilerek Safevi yayılmacılığının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Buna rağmen, devlet politikası haline gelen Safevîlik, Osmanlı Devleti'ndeki etkilerini daha sonraları da sürdürebilmiştir. Geniş bilgi için bk. İbn Bazzaz ʻErdebili, *Şeyx Sâfi Tazkîresi (Safîütüs-Sıfânın XVI ʻAsr Türk Tercümesi)*, (târcümâçîlâr vâ nâşrâ haz. Mõhsün Nağsoylu, Sevâr Cabbarlı vâ Rauf Şeyxzamanlı), Bakı 2010, s. 38-136; Terbiyyet, *a.g.e.*, 114; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, (haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş), C. II, İstanbul 1999, s. 449; Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1992, s. 1-42; Oq̄tay ʻƏfəndiyev, *Azərbaycan Şəfəvilər Dövləti*, Bakı 1993, s. 33-55; Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri", *Osmanlı*, I, Ankara 1999, s. 269-281; Reşat Öngören, "Safeviyye", *DİA*, XXXV, (2008), s. 460-462; Bilal Dedeyev, "Safevi Tarikatu ve Osmanlı Devleti İlişkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 1/5, 2008, s. 205-223. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi5/sayi5p-df/dedeyev_bilal.pdf (16.05.2018); Halil İbrahim Bulut, "Safevilerin Ehli Sünnet Karşıtı Politikaları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S.76 (2015), s. 15-30.

ve Kâzî-asker Mevlânâ Ahmed-i Ensarî (Karabağı) ve Kâzî Muhammed Beg-zâde ve Kâzî-asker sâhib-i himmet Yahya Efendi ve Beşiktaşlı Yahya Efendi ve nice bunun gibiler ki bu meşrebden çıkmışlardır⁶¹.

Muhyi-yi Gülşeni'nin bu kaydına göre Şemseddin Ahmed Karabağı, o dönemin önde gelen Osmanlı ilim adamları gibi Nakşibendi Tarikatı'na bağlı bir âlimdi.

5. Şemseddin Ahmed'in Oğlu Nuh Efendi

Nuh Efendi, Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar müderris ve kazaskerlik yapmış olan Molla Şemseddin Ahmed Karabağı'nin oğludur. Kaynaklarda doğum tarihi belirtilmeyen Nuh Efendi için III. Mehmed dönemi âlimi olarak bahsedilmektedir. Yukarıda hakkında bilgi verilen, III. Mehmed ve I. Ahmed (1603-1617) dönemlerinde üç defa şeyhülislamlığa atanan Sun'ullah Efendi'nin damadı olmuştur. O da babası gibi Osmanlı Devleti'nin değişik yerlerinde müderrislik ve kadılık yapmıştır. Seçkin bir aileden geldiği için aldığı yüksek eğitimden hemen sonra kırk akçelik medreseye müderris olarak tayin edilmiştir. Bunun arkasından Şevval 1004'te (Haziran 1596) Nişancı Paşa-yı Cedid Medresesi⁶², Zilkade 1008'de (Mayıs/Haziran 1600) Hânkah Medresesi⁶³, Şaban 1010'da (Şubat 1602) ise, Haseki Sultan Medresesi'nde⁶⁴ müderris olarak çalışmıştır. Ramazan 1011'de (Şubat 1603) Sahn-ı Semaniye medreselerinden birine, Cemaziyelevel 1013'te (Ekim 1604) ise Üsküdar Valide Sultan Medresesi'ne geçmiştir. Bundan sonra, Zilkade 1014'te (Nisan 1606) Valide-i Sultan Mehmed Han Medresesi'ne⁶⁵ aynı yılın Ağustos ayında Süleymaniye Çifte medreselerinden birine tayin olan Nuh Efendi'nin müderris olarak son

⁶¹ Muhyi-yi Gülşeni, *a.g.e.*, s. 290.

⁶² Şu anda İstanbul Fatih'te Nişanca caddesi üzerinde *Cedid Nişancı Mehmed Paşa* adıyla bilinen kulliye içinde 16. yüzyılın ikinci yarısında iki medrese olarak inşa edilmiştir. Günümüzde mevcut olmayan medresenin caminin batı tarafındaki boş arazide yer aldığı tahmin edilmektedir. 1001 (1592-93) yılında tamamlanıp öğretime başlayan medreselerin her ikisinde de birer kişilik on altı odanın mevcut olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bk. Sema Doğan, "Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 158-160.

⁶³ İstanbul'daki Hânkah Medresesi, *Ka'riyye* olarak da biliniyordu (Atai, *a.g.e.*, s. 308, 459). Bu yapının bir bölümü, 16. yüzyılın ortalarında aynı zamanda tekke olarak kullanılıyordu. Atai, *a.g.e.*, s. 411, 448, 495, 501, 508.

⁶⁴ Haseki Medresesi, Kanuni Sultan Süleyman'ın ünlü hasekisi Hürrem Sultan (ö. 1558) adına Mimar Sinan'ın hassa başmimarı iken 946 (1539-40) yılında yaptığı ilk eseri olan Haseki Külliyesi içinde yer almıştır. Klasik tipte bir yapı olan medresenin doğusunda Sıbyan Mektebi de faaliyet göstermiştir. Bk. Sema Doğan, "Haseki Külliyesi", *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s. 370-372.

⁶⁵ Sultan III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan tarafından İstanbul Sirkeci'de 1006 (1598) tarihinde inşa edilmiştir. Adı Valide-i Cedid Medresesi olarak da geçmektedir. Nevzade Atai, Ebulmeyâmin Mustafa Efendi'den (ö.1015) bahsederken 11 Receb 1006 (17 Şubat 1598)'de Vâlide-i Cedid Medresesi tamamlanmış oranın müderrisliğini ilk olarak kendisine verildiğini kaydetmektedir. Bk. Atai, *a.g.e.*, s. 512; Cahit Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, I-II, İstanbul 2005, s. 838.

çalıştığı yer Zilkade 1017'de (Şubat 1609) işe başladığı Selanik Medresesi⁶⁶ olmuştur⁶⁷. Nuh Efendi'nin kadı olarak görev yaptığı ilk yer ise, Safer 1019'da (Mayıs 1610) Şam'dır. Daha sonra sırasıyla Mısır-Kahire (Cemaziyelevvel 1023/Haziran 1614-Sefer 1025/Mart 1616), Bursa (Safer 1031/Ocak/Şubat 1622-Temmuz 1622), Edirne (Zilhicce 1033/Eylül/Ekim 1624-Muharrem 1035/Ekim 1625) ve İstanbul (Ramazan 1038/Mayıs 1629-Zilkade 1039/Haziran 1630) kadılıklarında bulunmuştur. Haziran 1633 yılında Anadolu Kazaskeri olup, yaklaşık iki sene sonra buradan Rumeli Kazaskerliği'ne tayin edilmiştir. Nisan 1637'de bu görevinden uzaklaştırılan Nuh Efendi, Mayıs 1640 yılında vefat etmiştir⁶⁸.

Sonuç

Osmanlı Devleti ile Azerbaycan sahası arasında sosyal ve kültürel ilişkilerin oluşmasında Azerbaycan coğrafyasından 15-16. yüzyıllarda gelen ilim adamlarını başta olmak üzere birçok alanda yetişmiş eğitilmiş kişilerin varlığı önemli bir husustur. Bu vasıflı kişiler bilhassa Osmanlı ilim-kültür hayatını ciddi anlamda etkilemiştir. Genel olarak bakıldığında her iki coğrafyadan bu ilişkiler ağının kurulmasında evvela Azerbaycan ve Osmanlı toplumunun aynı millet, din ve dili paylaşması ile genel yapı olarak ortak ahlaki değerlere ve temel kültürel bütünlüğe sahip olması gelmektedir. Ayrıca, bu kültürel alt yapının oluşmasında o zamanlar Azerbaycan'da gelişmiş ilim, sanat, eğitim ve öğretimin olmasına karşılık, Osmanlı Devleti'nde ise, uzun müddet siyasi istikrarın varlığı, iyi yetişmiş ilim ve kültür adamlarının planlı bir şekilde sevk ve idare edilmesi gibi amillerin öne çıktığı söylenebilir.

Bu dönemde Osmanlı-Azerbaycan arasındaki sosyo-kültürel ilişkilerin gelişmesine etki eden bir başka konu tarikat ilişkileridir. Özellikle bu yoğunluk 15. yüzyıldan başlayarak Safevi Tarikatı'nın Anadolu'ya yayılmasıyla yoğunluk kazanmıştır. Safevi Devleti'nin 1501'de Tebriz merkezli olarak kurulmasıyla, Osmanlı-Azerbaycan ilişkileri ideolojik şekil almış; Safeviliğe karşı tavır alan çok sayıda başka tarikatlarla bağlı Azerbaycanlı ilim ve kültür adamı 16. yüzyılda Azerbaycan'ı terk ederek Osmanlı topraklarına gelmiştir. İyi eğitim almış bu insanlar, Osmanlı Dev-

⁶⁶ *Mahrûse-i Selanik Medresesi* dendiğine göre bu eğitim kurumu Selanik şehrinde, kale içinde bulunuyordu. Selanik'ten uzun uzun bahseden başta Evliya Çelebi olmak üzere (*Seyahatnâme*, VIII, haz. S. Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff, İstanbul 2003) bu medresenin adına şimdilik herhangi bir kaynaktan rastlanmamıştır.

⁶⁷ Şeyhi Mehmed Efendi, *a.g.e.*, I, s. 95.

⁶⁸ Şeyhi Mehmed Efendi, *a.g.e.*, I, s. 95-96; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, İstanbul 1287, s. 223; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, IV, s. 1260.

leti'nde önemli görevlere getirilmiş, bunların yardımıyla devlet, siyasi birliği iÇin tehlike arz eden SafevilikĐin yayılmasına karşı koyma politikasını uygulamıŐtır.

NakŐibendi Tarikatı'na mensup olan Molla Őemseddin Ahmed de Osmanlı taraftarı bir ilim adamı olup, ilk temel eğimini memleketi olan Gence-KarabaĐ'da aldıktan sonra Osmanlı Devleti'ne gelerek burada medrese eğitimini tamamlamıŐ; bunun ardından Osmanlı ilmiye sınıfına intisap etmiŐtir. O, 1570'ten itibaren mūderris olarak deĐiŐik medreselerde görev almıŐ; 1581'den sonra ise kadılık yapmaya baŐlamıŐtır. Kadılıktaki baŐarıları ona Osmanlı Devleti'nde en yksek adli kurum durumundaki kazaskerlik yolunu aŐmıŐ; 1584'te Anadolu Kazaskeri, 1592'de ise Rumeli Kazaskeri olmuŐtur.

Molla Şemseddin Ahmed'in soyunun Karabağ'ın Dizak bōlgesine yerleşmiş aŐaptan ve Hz. Peygamber'den en ők hadıs rivayet eden altı raviden biri olan Cabir b. Abdullah el-Ensari'ye dayandığı, kendi eserlerinde geÇen kynyesi ile Osmanlı arşiv belgelerinden tespit edilmiştir. Bōylece, Cabir el-Ensari gibi ũnlü bir zatın neslinden gelen bir kolun Azerbaycan'a hicret ettiği, oradan da İstanbul'a geldiği, Osmanlı Devleti'nde önemli hizmetlerde bulunduğu ortaya őkıkarılmıŐtır.

Molla Şemseddin Ahmed, aynı zamanda değişik konularda derinlemesine bilgi sahibi bir kişi olup Osmanlı ŐehnameciliĐinin gelişmesinde önemli katkılar saĐlamıŐtır. Bu arada İran kltürüne vakıf biri olarak divan Őiiri yazmak isteyenlere de hocalık yapmıştır. Kendisi tefsir dalında da ũstat olup Kur'an'ın değişik surelerini risaleler halinde tefsir etmiştir.

Azerbaycan'dan Osmanlı'ya gōŐ eden ilim adamları ve mutasavvıflar, geldikleri bu ũlkenin kltür ortamına kısa sūrede adepte olmuŐ; োকocuklarını da aynı mantıkla yetiŐtirmiŐlerdir. Molla Őemseddin Ahmed'in soyundan gelenler de ilmiye sınıfında yksselmiŐ; oĐlu Nuh Efendi, babası gibi ũnce mūderrislik, sonra kadılık yapmıŐ; arkasından 17. yūzyılın ilk yarısı gibi Osmanlı Devleti'nin en gũcũ olduğu dōnemde önemli gōevlerden biri olan Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulunmuŐtur. Nuh Efendi, Osmanlı Devletin'de ũ defa Őeyhũlislamlık yapmıŐ Sun'ullah Efendi'nin de damadı olmuŐtur.

Hatırı sayılır bir kiŐiliĐe sahip ve gōrevi baŐında ũĐrencileri tarafından *ser-ā-med-i fuzalā* (*erdemli kiŐilerin baŐında bulunan*) olarak nitelendirilen Molla Őemseddin Ahmed Karabağı, 30 yıldan fazla bir sūre yaptığı iŐlerle Osmanlı ilim ve kltür hayatına yeni renkler kazandırarak önemli katkılarda bulunmuŐtur.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Yayımlanmış Arşiv Kaynakları

Gəncə-Qarabağ Əyalətinin İcmal Dəftəri, (Tıpkı Basım, haz. Tofiq Nəcəfli), Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, Çarşioğlu Nəşriyyatı, Bakü 2010.

İrəvan Əyalətinin Müfəssal Dəftəri, (Tıpkı Basım, haz. Tofiq Nəcəfli), Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, Çarşioğlu Nəşriyyatı, Bakü 2009.

İstanbul Kadı Sicilləri Üsküdar Mahkəməsi 84 numaralı sicil (H. 999-1000/M. 1590-1591), (haz. Rıfat Günalan; Arapça mətin Mehmet Canatar və Mehmet Akman; kontrol edən Mehmet Canatar; proje rəhbəri M. Âkif Aydın; editör Coşkun Yılmaz), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2010.

Diğər Kaynaklar

Abay, Muhammed, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası (Tefsirler, Haşiyələr, Sure Tefsirleri, Tercümelər)", *Divan*, S.1 (1999), s. 249-303.

Adivar, A.Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

Algar, Hamid, "Nakşibendiyyə", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, İstanbul 2006, s. 335-342.

Aşık Çelebi, *Meşarü'rü's-Şu'ara, İnceleme Tenkitli Metin*, I, (haz. Filiz Kılıç, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1994.

Aşkar, Mustafa, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyyə'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyyə Silsilesinin Tahlili", *AÜİF Dergisi*, XXIX (1999), s. 535-563.

Atai, *Hadaiku'l-Hakaik Fî-Tekmileti's-Şakaik*, (haz. Abdulkadir Özcan), II, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

Baltacı, Cahit, "Hâmid Efendi", *DİA*, XV, İstanbul 1997, s.460.

_____, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, I-II, 2. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.

Bayat, Ali Haydar, "Ahî Çelebi, Mehmed", *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 528-529.

Beyazıt, Yasemin, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İlimiye Kanunnameleri ve Medrese Eğitimi", *Belleten*, LXXXVIII/283 (2014), s. 955-992.

- Bilgili, Ali Sinan, *İran, Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanda Osmanlı Vakafları (XVI-XVIII Yüzyıllar)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2011.
- Bulut, Halil İbrahim, “Safevilerin Ehli Sünnet Karşıtı Politikaları”, *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S.76 (2015), s. 15-30.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1333.
- David, Geza, “Sigetvar”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 157-159.
- Dedeyev, Bilal, “Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 1/5, 2008, s. 205-223. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/say15/say15pdf/dedeyev_bilal.pdf (16.05.2018).
- _____, “15-16. Yüzyıllar Osmanlı-Azerbaycan İlişkileri Bağlamında Osmanlı Devleti ve Halvetiye Tarikatı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, VI/1 (2009), s. 91-106.
- _____, “Osmanlı Eğitime Katkıda Bulunan Bazı Azerbaycan Müderrisleri (15. Yüzyılın II. Yarısı ve 16. Yüzyılın I. Yarısında)”, *Journal of Qafqaz University-tarix, Hüquq və Siyasi Elmlər*, Number 26 (2009), s. 215-223.
- _____, “Osmanlı dövlətində şahnamə yazma ənənəsi və azərbaycanlı şahnaməçilər (XV-XVI əsrlər)”, *Journal of Qafqaz University-tarix, hüquq və siyasi elmlər*, Volume 2, Number 2 (2014), s.155-165.
- _____, “Yeni Çağ Devri Osmanlı Devleti’nde Yaşamış Karabağlı Alimler”, *Journal of Qafqaz University-tarix, Hüquq və Siyasi Elmlər*, Volume 2, Number 1(2014), s. 3-14.
- _____, Togiç Najafli, Ramazan Uslu, “Life and Works of Tebrizli Ali Honored as The Chief Architect at Ottoman Empire”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/4 Spring (2014), p. 329-340.
- _____, “Bilinmeyen Yönleriyle Şehnameci Fetullah Arifi Çelebi (v. 960/1562)”, *IV. Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Kongresi Sanat Etkinlikleri 14-16 Mayıs*, Konya 2016, s. 165-170.
- _____, “Azərbaycanın Mühacir Şairi Osmanlı Şahnaməçisi Əflatun Şirvani”, *Geostrategiya*, № 03(33), (may-iyun 2016), s. 21-24.
- _____, “Osmanlı Dövlətində Şahnaməci Alimlərdən Biri Olan Seyyid Loğman Urməvi”, *Elmi Əsərlər Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun Jurnalı*, S. 60 (2016), s. 34-47.

- _____, “Osmanlı Ədəbi İrsinin İnkişafında Önəmli Rol Oynayan Azərbaycanlı Şahnaməçi Şair Nitqi Şirvani”, *I Türkoloji Qurultayın 90illiyinə həsr olunmuş. “Türkoloji elmi-mədəni hərəkatda ortağ dəyərlər və yeni çağırışlar” mövzusunda Beynəlxalq Konferans, 14-15 noyabr*, Bakü 2016, s. 287-291.
- _____, “16. Yüzyıl Osmanlı Saraylarında Azərbaycanlı Hattat və Katipler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Vəli Araştırma Dergisi*, S. 81 (2017), s.89-113.
- _____, “Osmanlı Mədəni Həyatına Təhivə Vermiş Azərbaycanlı Rəssam-şair Şahqulu Pənahi”, *Geostrategiya*, № 03(39), (may-iyun 2017), s. 56-58.
- Demirel, Şener, “16. Yüzyıl Divan Şairlerinden Mânî”, *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, IX / 1 (1999), s. 25-51.
- _____, *16. Yüzyıl Divan Şairlerinden Mani, Divan ve Şehr-Engiz-i Bursa (İnceleme-Metin)*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü -3290, İstanbul 2011.
- Doğan, Enfel, *Ahlak-ı Alai (Metin-Sözlük-Sentaks İncelemesi)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006.
- Doğan, Sema, “Haseki Külliyesi”, *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s. 370-372.
- _____, “Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 158-160.
- Efendizade, Oktay, “Gence”, *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 17-20.
- Əfəndiyev, Oqtay, *Azərbaycan Səfəvilər Dövləti*, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı 1993.
- Erşahin, Seyfettin, *Akkoyunlular*, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2002.
- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, (haz. S. Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- Eyice, Semavi, “Ayasofya - Ayasofya Medresesi”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 214-215.
- Fayda, Mustafa, “Atik Valide Sultan Külliyesi”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 68-73.
- Fazlullah b. Rûzbihan, *Tarih-i Alem Ârâ-yi Emînî*, (Farsça’dan Rusça’ya çev. G. Minorskaya), Bakü 1987.
- Fetvacı, Emine, *The Production of The Şehname-i Selim Han*, <http://archnet.org/system/publications/contents/6806/original/DPC3671.pdf?1384803399/> (erişim tarihi: 19.09.2015).

- Gelibolulu Mustafa Âli, *Kıtabü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbar*, (haz. Ahmet Uğur ve diğerleri), I/II. Kısım, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997.
- Gündoğdu, İsmail, “Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri ve Önemi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, VI/2 (2009), <http://www.insanbilimleri.com> (erişim tarihi: 26.01.2016), s.697-722.
- Hammer, Joseph Von, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, III, Matbaa-i Amire, İstanbul 1329.
- Heiderzadeh, Tofiqh, “İran Alimlerinin Osmanlı Devleti’ne Gelişleri ve Osmanlı Bilimine Katkıları (Timur Döneminin Başından Safevi Döneminin Sonuna Kadar)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, II, İstanbul 1998, s. 211-242.
- Hulvi, Mehmed Cemaleddin, *Lemazât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviye*, (haz. Mehmet Serkan Tayşi), MÜİF, İstanbul 1993.
- İbn Bəzzaz Ərdəbili, *Şeyx Səfi Təzkiyəsi (Şəfəvîyüs-Səfanın XVI Əsr Türk Tərcüməsi)*, (tərcüməçilər və nəşrə haz. Möhsün Nağısoylu, Sevər Cabbarlı və Rauf Şeyxzamanlı), Nurlan, Bakı 2010.
- İnalçık, Halil, *Has-bağçede Ays u Tarab, Nedimler-Şairler-Mutribler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- İpşirli, Mehmet, “Medrese-Osmanlı Dönemi”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 327-333.
- _____, “Sunullah Efendi”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s.530-532.
- İsen, Mustafa, “Kınalızâde Hasan Çelebi”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 417-418.
- İsmail Belig, *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübde'ti'l-Eş'âr*, (haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu), Atatürk Kültür Merkezi Yayınevi, Ankara 1999.
- İşın, Ekrem, “Nakşbendilik”, *DBİA*, VI, İstanbul 1994, s. 31-39.
- Jahn, Karl, “Tebriz Doğu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi”, (çev. İsmail Aka), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII/24 (1979-1980), s. 59-79.
- Kandemir, M. Yaşar, “Cabir b. Abdullah”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 530-532.
- Karakök, Tunay, “Yükseköğretim Kurumu Olarak Osmanlı’da Medreseler: Bir Değerlendirme”, *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, II/2 (2013), s. 208-234.
- Kâtip Çelebi, *Fezleke*, I, II, Ceride-i Havadis Matbaası, İstanbul 1286, 1287.
- Kazan, Hilal, “Topkapı Sarayı’nda Katipler Cemiyetinin (Cemâ’at-i Kâtibân-ı Kü-tüb) Eğitimleri ve Görevleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, S.24 (2004), s. 213-241.

- Kırzioğlu, Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, TTK, (2. Baskı), Ankara 1998.
- Küçükdağ, Yusuf, "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri", *Osmanlı*, I, Ankara 1999, s. 269-281.
- _____, "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Şii Propagandalarına Halvetîye ile Karşı Koyma Politikası", *XIII. Türk Tarihi Kongresi, 4-8 Ekim 1999 Ankara*, Ankara 2002, s. 435-444.
- Kütükoğlu, Bekir, "Lokman b. Hüseyin", *DİA*, XXVII, İstanbul 2003, s. 208-209.
- Latifi, *Tezkere*, İkdam Matbaası, İstanbul 1314.
- Mehmedov (Karamanlı), Hüsamettin, "Osmanlı Dönemi Gence-Karabağ Eyaletinde Vakıflar (16. yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 4 (1993), s. 635-644.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV-V, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Meriç, Rıfki Melül, "Nakış Tarihi Vesikaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2(1952), s.85-107.
- Mohammad, Ebrahim Esmail, "Kaşifi'nin Gazaname-i Rum adlı Farsça eseri ve Türkçeye Tercümesi ve Tahlili", (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005.
- Mucib, *Tezkire*, (haz. Kudret Altun), Atatürk Kültür Merkezi Yayınevi, Ankara 1997.
- Muhyi-yi Gülşeni, *Reşahat-ı Aynü'l-Hayat Tercümesi, Reşahat-ı Muhyi*, (haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014.
- Musalı, Vüsalə, *Osmanlı Təzkirələrində Azərbaycanlı Şairlər*, Bakü 2009.
- Müstakim-Zade Süleyman Efendi, *Mecelletü'n-Nisab*, (Tıpkı Basım), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Nəsirov, Elnur, *Orta Əsrlərdə Yaşamış Azərbaycanlı Alimlər*, Nurlar Nəşriyyatı, Bakü 2011.
- Onullahi, Seyid Ağa, *XIII-XVII. Əsrlərdə Təbriz Şəhərinin Tarixi*, Elm Nəşriyyatı, Bakü 1981.
- Osman, Şevki, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tebabeti Tarihi*, (haz. İltar Uzel), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Öngören, Reşat, "Safeviyye", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 460-462.
- Öztürk, Mürsel, "Ebu Said-i Sani", *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 225.

- Parlak, Sevgi, “Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 358-359.
- Piriyev, Vaqif, *Azərbaycan XIII-XIV Əsrlərdə*, Nurlan, Bakü 2003.
- Qasimov, Xeyirbəy, *Orta Əsrlərdə Azərbaycan Mədəniyyəti*, Azpoliqraf Nəşriyyatı, Bakü 2008.
- Rıza, *Təzkirə (İnceleme-Metin)*, (haz. Gencay Zavodçu), Sahaflar Kitap Sarayı Yayınları, İstanbul 2009.
- Rıhtım, Mehmet, *Seyyid Yahya Bakıvi və Xelvetilik*, Qismet yay, Bakü 2005.
- Rəhbər jurnalı*. № 3, 27 şəvval sənə 1324/1 dekabr 1906.
- Selaheddin İbn-i Mübarek el-Buharî, *Şâh-ı Nakşibend Gönüllər Nekkaşî Enîsü't-Telibîn və Uddetü's-Sâlikîn*, (çev. Süleyman İzzî Teşrifâtı, haz. Mustafa Özsaray), İstanbul 2003.
- Selaniki Mustafa Âli Efendi, *Tarih*, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1281.
- Sümer, Faruk, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rölü*, TTK Basımevi, Ankara 1992.
- Смирнов, В. Д., *Очерк истории турецкой литературы*, Всеобщая история литературы, под редакцией В. Ф. Корша и А. И. Кирпичникова, т. IV, СПб. 1892.
- Şeyhi Mehmed Efendi, *Şakayik-ı Numaniye və Zeyilləri Vekayii'l-Fudala*, I, (haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Tanman, M. Baha, “Halvetilik”, *DBİA*, III, İstanbul 1994, s. 533-535.
- _____, “Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 360-363.
- Taşkın, Ünal, “Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/3 (2008), s. 343-366.
- Tərbiyyət, Məhəmməd Əli, *Danışməndani Azərbaycan*, (Farsçadan çev. İsmail Şəms və Qafar Kəndli), Azər nəşr, Bakü 1987.
- Türk, Nurdoğan, “Tire Necip Paşa Kütüphanesi'ndeki Tefsire Dair Yazma Eserler -II- (Necip Paşa Kısmı)”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/5 (2014), s. 173-190.
- Uludağ, Süleyman, “Halvetiyye”, *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 393-395.
- Unan, Fahri, “Sahn-ı Seman”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 532-534.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, TTK, Ankara 1998.

_____, “Osmanlılar Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı”, *Belleten*, XLI/161(1977), s. 79-114.

Vassaf, Hüseyin, *Sefine-i Evliya*, II, (haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş), İstanbul 1999.

Vicdânî, Sadık, *Tarikatlar ve Silsileler (Tamar-ı Turuk-ı Aliye)*, (haz. İrfan Gündüz), Enderun Kitabevi, İstanbul 1995.

Woodhead, Christine, “Şehnameci”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 456-458.

Yetik, Erhan, “Tasavvufi Açıdan Fâtiha Tefsiri (İsmail-i Ankaravi'nin Futûhât-ı Ayniyesi Üzerine Bir Çalışma)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.8 (1996), s.45-107.

Yiğit, Ahmet, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kadınları ve Mühimme Defterlerine Göre Vazifeleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIV/1, s. 157-173.

Ekler

~~دوقاق و دولتی~~
~~بغیر قباغ~~
 نام دولتی
 دولتی
 بجم شمس و اربعه لایحه ایسی که در این دادگاه و هیئت قباغ
 قباغی در این دادگاه
 بیقرار و در این سوسیه و لایحه و در اول و در این دادگاه
 قباغ و اوقاف و هم شمس و در این لایحه ایسی که در این دادگاه
 لایحه و قباغ و در اول و در این دادگاه و قباغ و لایحه ایسی که
 ضمیمه این قباغی که در این دادگاه و قباغ و لایحه ایسی که
 قباغ و در این دادگاه و قباغ و لایحه ایسی که
 لایحه ایسی که در این دادگاه و قباغ و لایحه ایسی که
 بی لایحه و قباغ و در این دادگاه و قباغ و لایحه ایسی که
 در اول و در این دادگاه و قباغ و لایحه ایسی که

بی لایحه ایسی که در این دادگاه و قباغ و لایحه ایسی که
 قباغ و در این دادگاه و قباغ و لایحه ایسی که
 لایحه ایسی که در این دادگاه و قباغ و لایحه ایسی که
 بی لایحه ایسی که در این دادگاه و قباغ و لایحه ایسی که

بی لایحه ایسی که در این دادگاه و قباغ و لایحه ایسی که
 قباغ و در این دادگاه و قباغ و لایحه ایسی که
 لایحه ایسی که در این دادگاه و قباغ و لایحه ایسی که
 بی لایحه ایسی که در این دادگاه و قباغ و لایحه ایسی که

Belge 1. Şeyh Siraceddin-i Ensârî Zaviyesi'nin vakıf kaydı, (Gəncə-Qrabağ Əyalətinin İcmal Dəftəri, s. 19).

دوقا شیخ عزالدین وقف ده لده مالدیم و وقفی ایچ

کوردستان ایچ لوله ایچ لوله ایچ مالکام
وقف مالدیم و تمام و نوله ایچ
ما من مریول
وقف مالدیم
مالکام ایچ

کوردستان ایچ لوله ایچ لوله ایچ
مالکام و وقف لوله ایچ مالدیم
وقف مالدیم و تمام و نوله ایچ
مالکام ایچ

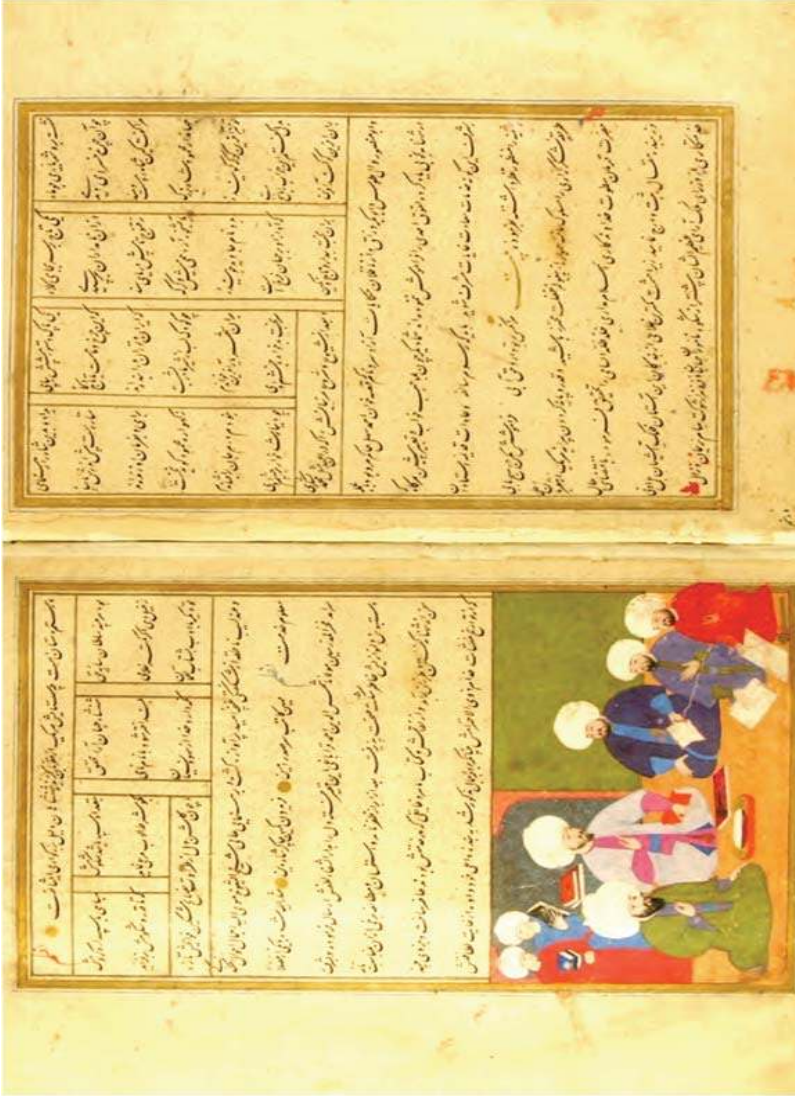
کوردستان ایچ مالکام و وقف
لوله ایچ مالدیم و تمام و نوله ایچ
ما من مریول
وقف مالدیم
مالکام ایچ

کوردستان ایچ مالکام و وقف
لوله ایچ مالدیم و تمام و نوله ایچ
ما من مریول
وقف مالدیم
مالکام ایچ

کوردستان ایچ مالکام و وقف
لوله ایچ مالدیم و تمام و نوله ایچ
ما من مریول
وقف مالدیم
مالکام ایچ

لوله ایچ و وقف مالدیم و تمام و نوله ایچ

Belge 2.Şeyh Siraceddin-i Ensârî Zaviyesi'nin vakıf kaydı,
(Gence-Qarabağ Əyalətinin İcmal Dəftəri, s. 18).

Resim: Seyyid Lokman, *Şehname-i Selim Han*, kâtipler meclisinde Şemseddin Ahmed Karabaği, Seyyid Lokman ve Nakkaş Osman (Emine Fetvacı'dan).